

ศึกษาวิเคราะห์สุนทรียธรรมในทศชาติชาดกของพระโพธิสัตว์

An Analytical Study of Dhamma Aesthetics in Bodhisattra's (Ten Great Birth Stories of the Buddha)

ปฐมพงศ์ บุชาบุตร*

Pathompong Buchabutara

สาขาพระพุทธศาสนา, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย

The Master of Arts in Buddhist Studies degree, Graduate School,

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

Email: 6201205018@mcu.ac.th

Received: July 12, 2022

Revised: August 10, 2022

Accepted: August 10, 2022

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ คือ (๑) เพื่อศึกษาแนวคิดสุนทรียธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนา (๒) เพื่อศึกษาโครงสร้างเนื้อหาสาระโดยย่อในทศชาติชาดก (๓) เพื่อวิเคราะห์สุนทรียธรรมของรสอลังการในทศชาติชาดก เป็นงานวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary research) ผลการวิจัยพบว่า สุนทรียธรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเป็นหัวใจที่สำคัญของการหลุดพ้นคือ อรรถรส ธรรมรส และวิมุตติรส ส่วนสุนทรียธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง คือ คัมภีร์สุโขทัยว่าด้วยการแต่งบทประพันธ์ที่ใช้การตกแต่งเสียง และการตกแต่งความหมายให้เกิดความอลังการ หัวใจสำคัญของคัมภีร์นี้คือ รสอลังการ ๙ โครงสร้างเนื้อหาในทศชาติชาดกเป็นเรื่องราวที่มีอรรถรสและธรรมรสแฝงอยู่ในเนื้อหา ซึ่งมีทั้งหมดถึง ๑๐ เรื่อง เป็นเรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าที่ยังทรงเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ และเรื่องราวของบุคคลต่าง ๆ ที่เกิดร่วมกับพระโพธิสัตว์ในชาตินั้น ๆ ทศชาติชาดกเป็นความงามทางภาษา เนื้อหา และเป็นความงามทางสุนทรียธรรมอย่างแท้จริง สุนทรียธรรม คือ รสแห่งธรรม ความงามในคำสอน เช่น รสรักในเวสสันดรชาดก เป็นความรักของพระนางมัทรีที่ต้องการจะตามติดพระเวสสันดรไปทุกที่ ไม่ว่าจะลำบากน่ากลัวมากเพียงไร ขอแค่เพียงให้ได้อยู่ใกล้พระสวามีก็พอ เป็นความรักแบบสัมโมคเช คือ ต้องการอยู่เคียงคู่กันตลอดไป โดยจะจำแนกให้เห็นรสอลังการ ๙ อย่าง คือ รสรัก รสขัน รสโศก รสโกรธ รสกลัว รสเกลียด รสพิศวง และรสความสงบ

คำสำคัญ: สุนทรียธรรม; ทศชาติชาดก; รสอลังการ ๙

* นายปฐมพงศ์ บุชาบุตร Mr.Pathompong Buchabutara

Abstract

This research has three objectives: (1) to study the concept of Dhamma Aesthetics in Buddhist scriptures (2) to study the structure of the brief content in the *Mahānipāta Jātaka* (Ten Great Birth Stories of the Buddha) and (3) to analyze the Dhamma Aesthetics of nine literature senses in the *Mahānipāta Jātaka*. This is documentary research. The results of the research were found that the Dhamma Aesthetics appeared in the *Tipiṭaka* is the heart of liberation and is consisted of “*Attharasa*” (the beauty of wording), “*Dhammarasa*” (the essence of Dhamma), and “*Vimuttirasa*” (the sense of deliverance). In the Buddhist scriptures, there are three scriptures related to the Dhamma Aesthetics such as the “*Subodhālaṅkāra*” scripture which involves the composition of the literature with the decoration of sound and meanings for its grandeur. The heart of this scripture is the nine literature senses. The structures of the content in the *Mahānipāta Jātaka* are the stories with the “*Attharasa*” and “*Dhammarasa*” which are somehow hidden in the content of totally ten stories. The stories are the past incarnations of the Buddha who was still a *Bodhisattva*, and the stories of people who were born along with the *Bodhisattva* in those incarnations. The *Mahānipāta Jātaka* is the true beauty of Linguistics, content, and Dhamma Aesthetics. Dhamma Aesthetics as the “*Dhammarasa*” and the beauty of teachings. For example, the taste of love in *Vessantara Jataka*. It is the love of *Matsee* she wants to follow *Vessantara* everywhere no matter how difficult and frightening. Just to be close to her husband is enough. It is a kind of love that is meant to be together forever. Which are typically classified into nine magnificent literature senses as the senses of love, laughter, sorrow, anger, courage, fear, hate, wonder, and peace.

Keywords: Dhamma Aesthetics; *Mahānipāta Jātaka*; Nine literature senses

บทนำ

สุนทรียธรรมเป็นเรื่องของอารมณ์ความรู้สึกที่เกิดขึ้นภายในจิตใจ เป็นไปในทางธรรมจนถึงขั้นปรมาตมธรรม สุนทรียธรรมเป็นสิ่งที่รับรู้ทางอารมณ์ความรู้สึกตามสภาพความเป็นจริงที่เกิดขึ้นกับใจของแต่ละบุคคล โดยเป็นธรรมที่ประกอบด้วยอารมณ์หลากหลายแตกต่างกันไป ซึ่งสามารถจำแนกออกได้ถึง ๙ รสอารมณ์ ตามคัมภีร์สุโฆธาลังการ คือ รสรัก รสชัง รสโสภ รสโกรธ รสกลัว รสเกลียด

รสพิศวง และรสความสงบ^๑ เป็นอาการที่ปรากฏขึ้นจากอารมณ์ความรู้สึกต่าง ๆ ที่ไปกระทบใจแล้วทำให้เกิดอาการต่าง ๆ จนถึงขั้นที่เป็นอารมณ์สภาวะธรรมขั้นปรมาตมเห็นสิ่งสมมติ ดังนั้นศิลปินหรือผู้ที่สนใจในเรื่องของวรรณศิลป์ ควรจะศึกษาสุนทรียธรรมให้ลึกซึ้งอย่างถ่องแท้ จะทำให้สามารถเข้าใจคุณค่าของความงามได้อย่างลึกซึ้งแท้จริง เป็นพื้นฐานสร้างสรรค์ผลงานทางศิลปะให้เกิดขึ้นอย่างมีคุณค่า

สุนทรียธรรม หมายถึง ความงามแห่งธรรมที่ปรากฏในคาถาภาษิตของพระโพธิสัตว์ เป็นการใช้ภาษาลีลาในการแต่งเรียบเรียง มีรสแห่งวรรณคดีครบถ้วน มีความบันเทิงใจในอรรถรส คาถาภาษิตพระโพธิสัตว์นี้ยังทำให้เกิดงานศิลปะทางพุทธศิลป์ต่าง ๆ อาทิเช่น งานวรรณกรรม วรรณศิลป์ จิตรกรรมต่าง ๆ เช่น ภาพวาดพุทธประวัติ ภาพวาดที่ถอดแบบจากคำสอนในพระไตรปิฎกหรือจากบทคาถาภาษิตต่าง ๆ งานประติมากรรมมีพระพุทธรูปเป็นต้น สถาปัตยกรรม เช่น คติการสร้างวัดวาอาราม รวมไปถึงการจัดรูปแบบสถานที่แบบสัปปายะเพื่อเอื้ออำนวยต่อการปฏิบัติธรรม และงานศิลปะในด้านอื่น ๆ อีกมากมาย

การศึกษาค้นคว้าสุนทรียธรรมในคาถาภาษิตของพระโพธิสัตว์นั้น จำกััดเนื้อหาเฉพาะคาถาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของรสอสังการ เป็นการศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาสุนทรียธรรมในอารมณ์ความรู้สึกของพระโพธิสัตว์ว่ามีความวิจิตรพิสดารอย่างไร เพราะคาถาภาษิตในทศชาติชาดกนั้นเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการบำเพ็ญบารมีเพื่อที่จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า สามารถนำแนวทางมาเป็นแบบอย่างในการประพฤติปฏิบัติเพื่อสร้างความตื่นรู้ได้ การศึกษาค้นคว้าเรื่องสุนทรียธรรมตามแนวทางของรสอสังการนั้น จะต้องนำมาแยกรสอสังการตามแบบคัมภีร์สุโพธอสังการ ยกตัวอย่างการจำแนกดังนี้ การปรากฏรสรักนั้นจะต้องประกอบขึ้นด้วยรสอสังการ คือ

๑. รติฐายีภาวะ	คือ	อาการทางใจที่ยินดี
๒. อารัมมณวิภาวะ	”	อารมณ์ของความยินดี
๓. อุททูปปวิภาวะ	”	สภาพแวดล้อม
๔. พยภิจาริภาวะ	”	อาการปรากฏในบางขณะ
๕. อนุภาวะ	”	ผลของความยินดี
๖. ลิงการรส	”	รสยินดีที่เกิดขึ้นในใจ ^๒

การวิเคราะห์นี้เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ละเอียดลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น โดยรสอสังการเป็นอารมณ์ที่เกี่ยวข้องกับการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ เป็นหลักในพัฒนาจิตใจ สามารถนำไปสร้างสรรค์ผลงานทางทางวรรณศิลป์ และศิลปะทางแขนงอื่นอีกต่อไปได้

^๑ พระคันธสาราภังค์, สุโพธอสังการมัถฺยขรี, พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม)/ พระมหานิมิต ธรรมสาร: ตรวจชำระ, (นครปฐม: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาลีศึกษาพุทธโฆส, ๒๕๔๖), หน้า ๖๙๔ – ๖๙๖.

^๒ พระคันธสาราภังค์, สุโพธอสังการมัถฺยขรี, พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม)/ พระมหานิมิต ธรรมสาร: ตรวจชำระ, (นครปฐม: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาลีศึกษาพุทธโฆส, ๒๕๔๖), หน้า ๗๐๓.

วัตถุประสงค์

๑. เพื่อศึกษาแนวคิดสุนทรียธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
๒. เพื่อศึกษาโครงสร้างเนื้อหาสาระโดยย่อในทศชาติชาดก
๓. เพื่อวิเคราะห์สุนทรียธรรมของรสนทั้ง ๙ ในทศชาติชาดก

วิธีการศึกษา methods

วิทยานิพนธ์นี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมุ่งเน้นการศึกษาค้นคว้า วิเคราะห์เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับสุนทรียธรรมในพระพุทธศาสนา สุนทรียธรรมในทศชาติชาดก และวิเคราะห์สุนทรียธรรมของรสนทั้ง ๙ ในทศชาติชาดก โดยแบ่งขอบเขตการวิจัยไว้ ๒ ประเภท ดังนี้

๑. ขอบเขตเนื้อหา

- ๑.๑ ศึกษาแนวคิดสุนทรียธรรม
- ๑.๒ ศึกษาสุนทรียธรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก
- ๑.๓ ศึกษาสุนทรียธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
- ๑.๔ ศึกษาเนื้อหาสาระในทศชาติชาดก และอรรถกถา
- ๑.๕ ศึกษาวิเคราะห์ลักษณะของรสนทั้ง ๙ ในทศชาติชาดก

๒. ขอบเขตเอกสาร

- ๒.๑ พระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิบาตชาดก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ๒.๒ คัมภีร์อรรถกถา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ๒.๓ คัมภีร์สุโพธาลังการมัญชรี

ผลการศึกษา Results

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยสามารถสรุปผลการศึกษาวิจัยดังต่อไปนี้

สุนทรียธรรม มีรากศัพท์มาจากภาษาบาลีเรียกว่า “สุนทร” แปลว่า ดี งาม ไพเราะ คำว่า “ธรรม” มาใช้รวมกับคำว่า “สุนทรีย์” จึงเรียกว่า “สุนทรียธรรม” คือ อารมณ์ความรู้สึกทางธรรม เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยการเห็น การรับรู้ทางอารมณ์ความรู้สึกตามสภาวะความเป็นจริง โดยมีธรรมะเป็นอารมณ์ มีความซาบซึ้งในอารมณ์ความรู้สึกต่าง ๆ ที่เป็นสภาวะธรรมขั้นปรมาตมเหนือสิ่งสมมติ ไม่มีกิเลสตัณหาเจือปนในอารมณ์ใด ๆ ดังที่ท่านพุทธทาสได้กล่าวไว้ว่า “ชีวิต การงาน ศาสนา ศิลปะ หรืออะไรก็ดี ให้หลอมเข้าเป็นสิ่งเดียวกันกับธรรมะ ให้ชีวิตนั้นอยู่ด้วยธรรมะ การงาน เป็นงานของธรรมะ อย่าให้เป็นแค่เปลือกให้มันเป็นธรรมะจริง ๆ”^๓ หมายความว่า ถ้าศิลปะคือชีวิต ก็ขอให้ใช้ชีวิตอย่างมีศิลปะอยู่ทุกชั่วขณะเสมือน

^๓ พุทธทาสภิกขุ, ศิลปะและสุนทรียภาพทางจิตวิญญาณ, กวีวงศ์: รวบรวม, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ, ๒๕๔๔), หน้า ๑๔.

ประกอบชีวิตด้วยธรรมที่ขับเคลื่อนไปอยู่ทุกชั่วขณะจิต จนตัวบุคคลนั้นเป็นตัวธรรมะเสียเองเลย บุคคลนั้นจะมีพร้อมด้วยความงามทางกาย ความงามทางใจ เป็นศิลปะในการใช้ชีวิตที่ประกอบด้วยสุนทรียธรรมเป็นอารมณ์ ซึ่งภาษาทางตะวันตกเรียก “Aesthetics” โดย อเล็กซานเดอร์ โบรมการ์เทน (Alexander Gottlieb Baumgarten) ชาวเยอรมัน คำว่า แปลว่า “สุนทรียศาสตร์” เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ความรู้สึก เป็นทฤษฎีว่าด้วยความงามในทัศนะของทางตะวันตก^๕ ทฤษฎีนี้เกิดขึ้นมาจากนักวิจารณ์งานศิลปะและนักปรัชญา ที่เริ่มตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับงานศิลปะทั้งหลายว่าศิลปะนั้นแท้จริงแล้วมีคุณค่ามากมายจริงหรือ? ซึ่งงานศิลปะนั้นส่วนใหญ่เป็นค่านิยมของพวกชนชั้นสูงที่มักชอบสะสมผลงานศิลปะเพื่อแสดงถึงรสนิยมของตนเอง

ดังนั้น ศิลปินหรือผู้ที่สนใจในเรื่องของศิลปะควรที่จะศึกษาเรื่องของสุนทรียธรรมให้ลึกซึ้งถ่องแท้ จึงจะเข้าใจคุณค่าของความงามได้อย่างลึกซึ้งแท้จริง สร้างสรรค์ผลงานทางศิลปะให้เกิดขึ้นอย่างมีคุณค่า มีเช่นนั้นแล้วผลงานศิลปะนั้นอาจจะเป็นศิลปะทาง “สุนทรียทัศน์” สร้างแรงกระตุ้นค้นหาภายในจิตใจ เพิ่มความตลอบอวนด้วยรายละเอียด โทสะ และโมหะ สร้างตัวกูของกูขึ้นมาทำลายโลก ไม่ได้สร้างสรรค์โลกนี้ให้งดงาม แต่ถ้าศิลปินได้ขัดเกลาจิตใจให้เจริญแล้วไซ้ ย่อมละความรู้สึกลึกซึ้งมั่นคงมั่นได้^๕ สามารถยกระดับจิตใจ พัฒนาอารมณ์ความรู้สึกของตนเองและผู้ที่ได้รับชมผลงานศิลปะนั้นได้

สุนทรียธรรมในพระไตรปิฎก ภาษาบาลี เป็นภาษาที่ใช้ในการบันทึกคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งในสมัยพุทธกาลนั้นเรียก ภาษามคธ ซึ่งมีประวัติศาสตร์การวิวัฒนาการในการสืบทอดคำสอน รวบรวมคำสอน จารึกคำสอน และมีการแต่งคัมภีร์เพื่อขยายความต่าง ๆ

ร้อยกรอง (verse) อีกความหมาย คือ คำประพันธ์ ภาษาบาลีนั้นเรียกว่า “คาถา”^๖ เป็นการเรียบเรียงถ้อยคำให้ปรากฏเป็นรูปแบบของบัญญัติ เป็นเรื่องราว มีความไพเราะ มีเสียงสัมผัส เป็นฉันทลักษณ์^๗ ความพิเศษของบทร้อยกรอง คือ การเรียบเรียงถ้อยคำให้เป็นวรรคเป็นตอน มีการสัมผัสคำที่มีทำนองคล้องจองสั้นไหลซึ่งง่ายต่อการท่องจำ เหตุเพราะในสมัยอดีตยังไม่ได้มีการจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร การสืบทอดคำสอนหรือปรัชญาความคิดของศาสดาต่าง ๆ จึงเป็นไปในรูปแบบมุขปาฐะ การร้อยกรองจึงจำเป็นที่ต้องใช้คำที่ง่ายต่อการจดจำ แต่ในปัจจุบันการแต่งบทกลอนมักใช้คำว่า “กวีนิพนธ์” แทน

^๕ Arthur C. Danto, *Aesthetics* (สุนทรียศาสตร์), แปลโดย: สมเกียรติ ตั้งนโม, (คณะวิจิตรศิลป์: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๘), หน้า ๕.

^๕ พุทธทาสภิกขุ, *ศิลปะและสุนทรียภาพทางจิตวิญญาณ*, กวีวงศ์: รวบรวม, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๔), หน้า ๕๘.

^๖ พระพจนานุกรมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: คณะผู้จัดพิมพ์เป็นธรรมทาน, ๒๕๕๑), หน้า ๔๙.

^๗ ผศ. มะเนาะ ยูเด็น/ รศ. วันเนา ยูเด็น, *ความรู้เกี่ยวกับร้อยกรอง*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ องค์การคำของครูสภา, ๒๕๔๘), หน้า ๒.

“ร้อยกรอง”^๙ เป็นคำเรียกใหม่แต่มีลักษณะรูปแบบและความหมายเหมือนกัน ซึ่งในพระไตรปิฎกปรากฏพบสุนทรียธรรมที่มีความสำคัญอยู่ ๓ ประการ คือ

๑. อรรถรส มาจากคำว่า อรรถ + รส คำว่า อรรถ แปลว่า เนื้อความ ความหมาย^๙ ส่วนคำว่า รส แปลว่า อารมณ์ที่รับรู้ได้ เมื่อเกิดความชอบใจเรียก รส^{๑๐} เมื่อนำคำมารวมกันเรียก อรรถรส แปลว่า รสแห่งเนื้อความ สารที่แท้ของเนื้อความ ความหมายที่แท้จริงที่แทรกอยู่ในเนื้อความ^{๑๑} หรือถ้อยคำที่ทำให้เกิดความซาบซึ้ง และอารมณ์สะท้อนใจ เป็นความถึงพร้อมแห่งผลของเหตุ อรรถรสเป็นการเข้าใจธรรมแล้วเกิดปัญญาที่เป็นสัมมาทิวัจจึงทำให้เกิดสามัญผล ๔ คือ (๑) โสดาปัตติผล (๒) สกทาคามิผล (๓) อนาคามิผล และ (๔) อรหัตตผล^{๑๒}

๒. ธรรมรส แปลว่า คำที่เป็นสัจจะ เป็นความถึงพร้อมแห่งเหตุ ธรรมรส คือ รสที่เกิดแต่เหตุ เป็นรสพระธรรมที่ทำให้เกิดปัญญา พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงธรรมที่หลากหลาย โดยเฉพาะโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการนี้ เป็นธรรมรสอย่างยิ่งมี ๗ หมวดใหญ่ ๓๗ ประการ คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และ มรรคมรรค ๘

โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการนี้ เป็นองค์ธรรมแห่งการตรัสรู้ สามารถเข้าถึงปัญญาแห่งการรู้แจ้งได้ ธรรมรสนั้นยังเป็นเหตุให้ถึงมรรค ๔ ด้วย คือ (๑) โสดาปัตติมรรค (๒) สกทาคามิมรรค (๓) อนาคามิมรรค และ (๔) อรหัตตมรรค^{๑๓} อีกด้วย

๓. วิมุตติรส คือ ความถึงพร้อมแห่งผลโดยอาศัยอรรถและธรรมเป็นอุบาย เพื่อบรรลุถึงวิมุตติรส พระพุทธองค์ทรงได้แสดงวิมุตติรสตั้งแต่เบื้องต้นจนถึงที่สุด ธรรมที่ทำให้หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดได้นั้นเรียก “วิมุตติรส” เป็นอธิปัญญา คือ ปัญญาอันยิ่ง ธรรมวินัยก็มีรสเพียงอย่างเดียว คือ วิมุตติรส ซึ่งเป็นอมตนิพพาน

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “สัตว์ที่ได้อรรถรส ธรรมรส และวิมุตติรสมีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไม่ได้อรรถรส ธรรมรส และวิมุตติรสมีจำนวนมากกว่า เพราะฉะนั้นแล พวกเธอพึงตระหนักอย่างนี้ว่า เราเป็นผู้ได้อรรถรส ธรรมรส และวิมุตติรส”^{๑๔}

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓.

^{๑๐} พระพหุมนคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: คณะผู้จัดพิมพ์เป็นธรรมทาน, ๒๕๕๑), หน้า ๕๐๕.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๗.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๑๒.

^{๑๓} อ.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๓๓๕/๔๓๖.

^{๑๔} อ.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๓๓๕/๔๓๖.

^{๑๕} อ.เอกก.อ. (ไทย) ๒๐/๓๓๕/๔๔.

สุนทรียธรรมในคัมภีร์สุโขธาลังการ พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมโดยใช้ภาษาบาลี เรียกว่า พุทธพจน์ และพระอรหันต์ทั้งหลายที่ได้เผยแผ่พระธรรมโดยใช้ภาษาบาลีด้วยเหมือนกัน จารึกลงในพระไตรปิฎก ด้วย การศึกษาให้เข้าใจในภาษาบาลีจึงมีความสำคัญเป็นอย่างมาก ต้องมีความละเอียดลึกซึ้ง ในการศึกษา ภาษาบาลีมีการเรียนไวยากรณ์ แต่ก็ยังไม่พอจำต้องศึกษาคัมภีร์สุโขธาลังการศาสตร์ควบคู่กันไปด้วย เพื่อให้เข้าใจ วิธีการแต่งเสียง และการแปลความหมายในภาษาบาลี ฉะนั้นแล้วนักเรียนบาลีส่วนใหญ่จึงต้องศึกษาคัมภีร์ สุโขธาลังการนี้ควบคู่ไปด้วยนั่นเอง ดังหลักฐานปรากฏในคัมภีร์สุโขธาลังการ ปรีเฉพที่ ๓ คาถาที่ ๑๖๓ ว่า “ชนผู้ฉลาดในคัมภีร์ไวยากรณ์ ฉลาดในนิพนธ์ศาสตร์ ฉันทศาสตร์ และอลังการศาสตร์”^{๑๕} กระทำ ความเพียรเป็นนิจศีล แม้เข้าจะบกพร่องจากความเป็นกวี ก็ยังสู้ความนับในหมู่กวี ย่อมประสบเกียรติคุณ หาน้อยไม่”^{๑๖} (แปลโดย พระคันธสาราภิงค์)

สุนทรียธรรมในทศชาติชาดก เป็นความงามทางอารมณ์ เป็นอารมณ์ทางธรรมเรียกว่า สุนทรียธรรม เป็นการถ่ายทอดธรรมะโดยอาศัยการเล่าเรื่องเป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดมีวรรณกรรม บทกวีนิพนธ์ เป็นต้น แต่สิ่งที่ถ่ายทอดออกมานั้นจะต้องเป็นเรื่องปรมาตมสัจจะ เพราะธรรม คือ ความจริงในทุกสรรพสิ่ง สุนทรียธรรมจึงเป็นอารมณ์ที่เป็นปรมาตม เป็นไปในด้านบวกด้านเจริญ เพื่อการขัดเกลาจิตใจให้เกิดการ ตื่นรู้เท่าทันในอารมณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมากระทบกับใจ ทำให้เกิดสติรู้เท่าทันอารมณ์นั้น ๆ ยิ่งเป็นสุนทรียธรรม ในคาถาของพระโพธิสัตว์ด้วยแล้วยิ่งสำคัญมาก เพราะเป็นสิ่งที่สามารถนำมาเป็นแบบอย่างในการดำเนิน ชีวิตได้ ใช้บำเพ็ญเพียรสะสมบารมีเมื่อวันทีอินทรีย์กล้าแข็งขึ้นจนตื่นรู้ต่ออวิชชาทั้งหลายที่ปกคลุม ความมืดบอดของตัวเอง ยกตัวอย่างความน่าสนใจในทศชาติชาดก เช่น เติมยชาดก พระโพธิสัตว์เสวย พระชาติเป็นโอสของพระมหากษัตริย์ ทรงระลึกชาติได้ว่าในอดีตชาตินั้นเคยพิพากษานักโทษทั้งหลาย โดยไม่ชอบธรรม ด้วยผลกรรมนี้เองจึงได้ไปเสวยกรรมอยู่ในรอกอยู่นานจนมาในชาตินี้ พระองค์ได้เกิดเป็น พระโอรสและกำลังจะได้เป็นกษัตริย์ แต่ด้วยความกลัวบาปกรรมในอดีตชาตินี้เองจึงได้เกลี้ยทำตัวเป็น คนบ้าใบ้ เพราะไม่อยากตัดสินนักโทษอีกแล้ว กลัวจะตกนรกซ้ำสองอีกรอบ พระราชาเกิดความสงสัย ทรงทดลองด้วยวิธีต่าง ๆ เพื่อหวังจะให้พระโอรสพูดแต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จ เนื่องด้วยพระเทมียไม่สามารถ ที่จะสืบทอดราชบัลลังก์ได้จึงสั่งให้ฆ่าเสียโดยให้สารสินำไปฝังไว้ที่ป่าช้า แต่ทว่าขณะนั้นเองพระเทมีย ได้ทรงเฝ้าปากพูดกับสารสินที่ฝังท่านอธิบายถึงสาเหตุให้ฟัง จากนั้นพระเทมียก็ทรงอธิฐานออกบวชเป็น ดาบส^{๑๗} ด้วยรสของความกลัวต่อบาปกรรมในอดีตจึงทำให้พระเทมียไม่กล้าทำผิดอีกต่อไป

^{๑๕} ไวยากรณ์ คือ ตำราแบบแผนของภาษา นิพนธ์ศาสตร์ คือ ตำราข้อศัพท ลิงค์ หรือเพศทางไวยากรณ์ ฉันทศาสตร์ คือ ตำราการวางครุ ลหุ อลังการศาสตร์ คือ ตำราการแต่งคำให้ไพเราะ สละสลวย ทั้งเสียงและความหมาย.

^{๑๖} พระคันธสาราภิงค์, **สุโขธาลังการมัญชรี**, พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม)/ พระมหานิมิต ธรรมสาโร: ตรวจชำระ, (นครปฐม: มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย วิทยาเขตบาสศึกษาพุทธโฆส, ๒๕๔๖), หน้า ๓๓๓.

^{๑๗} ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๕๓๘/๑๘๓.

การศึกษาคาถาของพระโพธิสัตว์นั้นจะศึกษาเนื้อหาทั้งในพระไตรปิฎกและอรรถกถา วิเคราะห์ด้วย รสอลังการตามคัมภีร์สุโธธาหลังการ เพื่อให้เห็นถึงความงามทางสุนทรียธรรมตามอารมณ์ความรู้สึกของ ตัวบุคคลในทศชาติชาดก นำมาวิเคราะห์ขยายความแยกแยะตามอารมณ์ต่าง ๆ ให้เห็นธรรมที่แฝงอยู่คาถา ภาษิตต่าง ๆ

สุนทรียธรรมของรสนทั้ง ๙ เป็นรสนในทางวรรณคดี เปรียบเสมือนอาหารที่มีเครื่องปรุงที่ครบถ้วน สมบูรณ์ ตัวอย่างเช่น ความโศกของพระเวสสันดรที่ทรงพลัดพลากจากพระโอรสและพระธิดาเกิดเป็น โสภณียภาวะ เมื่อภริยานำมาประพันธ์แล้วเหล่านักฟ้อนนำไปแสดงให้เห็นอาภักิริยาทำทางที่ดูโศกเศร้า ทำให้ผู้ที่ได้รับชมรับฟังย่อมเกิดความชื่นชมยินดีต่อบทประพันธ์และเหล่านักแสดงทั้งหลาย ความโศกของ พระเวสสันดรจึงจัดเป็นกรณารส (รสโศก)^{๑๘}

๑. ลิงคารส (รสรัก) ในคัมภีร์ สุโธธาหลังการจำแนกไว้ ๓ ประการ คือ

๑) อโยคะ คือ ความรักที่ยังมิได้สมหวัง

๒) วิปปโยคะ คือ ความรักในเวลาพลัดพราก

๓) สัมโมคะ คือ ความรักที่อยู่ร่วมกัน^{๑๙}

๒. หัสสรส (รสนขัน) ความขบขันด้วยอาการที่ผิดเพี้ยนเป็นต้น ของตนหรือของผู้อื่นพึงเป็นหัสสรส เมื่อมีความเพิ่มพูนด้วยพหุภีการีภาวะมีความหลับ ความเหน็ดเหนื่อย ความเกียจคร้าน และความสับสน เป็นต้น หัสสรสนั้นมักเกิดแก่สตรีเป็นต้นโดยมาก^{๒๐} ความขบขันเป็นเครื่องปรุงให้เกิดรสแก่ผู้อ่านและผู้ฟัง เป็นโสภณียภาวะมีองค์ประกอบ ๗ ประการดังนี้ (๑) อาการทางใจที่ขบขัน (๒) อารมณ์ของความขบขัน (๓) สภาพแวดล้อม (๔) อาการปรากฏในบางขณะมีความเหน็ดเหนื่อย (๕) อาการผิดปกติทางกาย วาจา (๖) ผลของความขบขัน และ (๗) รสขำที่เกิดขึ้นในใจ^{๒๑}

๓. กรณารส (รสโศก) มีสภาพเศร้าโศก ย่อมเกิดจากการประสบสิ่งที่ไม่ชอบ หรือสูญเสียของชอบ ในกรณารสนั้น การร้องไห้ การหลับสนิท และการมีตัวแข็งเป็นต้น เป็นอนุภาวะ ความลำบากใจ ความเกียจคร้าน ความตาย และความวิตกกังวลเป็นต้น เป็นพหุภีการีภาวะ กรณารส(รสโศก) มีองค์ประกอบ เป็นเครื่องปรุงให้เกิดรสดังนี้ (๑) อารมณ์ของความเศร้าโศก (๒) สภาพแวดล้อมในขณะเกิดความเศร้าโศก (๓) อาการปรากฏในบางขณะ (๔) ผลของความเศร้าโศก^{๒๒}

^{๑๘} พระคันธสารภิกขุ, สุโธธาหลังการมัญชรี, พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม)/ พระมหานิมิต ธรรมสาร: ตรวจชำระ, (นครปฐม: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาลีศึกษาพุทธโฆส, ๒๕๔๖), หน้า ๖๙๐ - ๖๙๒.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐๑ - ๗๐๒.

^{๒๐} พระคันธสารภิกขุ, สุโธธาหลังการมัญชรี, พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม)/ พระมหานิมิต ธรรมสาร: ตรวจชำระ, (นครปฐม: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาลีศึกษาพุทธโฆส, ๒๕๔๖), หน้า ๗๑๐.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑๑ - ๗๑๒.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑๘.

๔. รุทธรส (รสโกรธ) ความโกรธเมื่อจำเริญด้วยวิภาวะมีความตระหนี่เป็นต้น มีความตื่นตระหนก และความมัวเมา มินัยน์ตาแดง เป็นต้น^{๒๓} ความโกรธมีลักษณะไม่พอใจในอนิฏฐารมณ์ ความโกรธมีองค์ประกอบเครื่องปรุงให้เกิดรส ดังนี้ (๑) อารมณ์ของความโกรธ (๒) สภาพแวดล้อมในขณะที่เกิดความโกรธ (๓) อาการปรากฏในบางขณะ (๔) ผลของความโกรธ^{๒๔}

๕. วีรรส (รสล้ำหฤ) ความอดุสหาที่เกิดจากอำนาจและการรุกรานเป็นต้น วีรสนี้พึงจำแนกได้ ๓ ประเภท โดยเนื่องด้วยการรบ การให้ และการช่วยเหลือ วีรสนี้จำแนกออกเป็น ๓ อย่างตามเหตุที่เกี่ยวข้อง ดังนี้ (๑) กล้ำหาญในการรบ (๒) กล้ำหาญในการให้ (๓) กล้ำหาญในการช่วยเหลือ^{๒๕}

๖. ภัยนกรส (รสกลัว) เกิดจากเสียงและสัตว์ที่พิลึก อาการมีเหงื่อออก ความสะดุ้งกลัวรสกลัวมีลักษณะเป็นความหวาดหวั่นในสิ่งที่น่ากลัวมีองค์ประกอบเครื่องปรุงแต่งให้เกิดรส ดังนี้ (๑) อารมณ์ของความกลัว (๒) สภาพแวดล้อมในขณะที่เกิดความกลัว (๓) อาการปรากฏในบางขณะ (๔) ผลของความกลัว^{๒๖}

๗. พิกังขรส (รสเกลียด) ความรังเกียจที่เกิดจากเลือด ของเน่า และความจิตจางชื่อว่า มีความวิงเวียน คลื่นเหียน และกอบปรด้วยความเห็นใจตามลำดับ ความบริบูรณ์ของพิกังขรสนั้นมีการย่นหมูกเป็นต้น รสเกลียดมีลักษณะไม่ชอบ ขยะแขยง ความรังเกียจมีองค์ประกอบเครื่องปรุงรส ดังนี้ (๑) อารมณ์ของความรังเกียจ (๒) สภาพแวดล้อมในขณะที่เกิดความรังเกียจ (๓) อาการปรากฏในบางขณะ (๔) ผลของความเกลียด^{๒๗}

๘. อัพภูตรส (รสปิตฺต) ความพิศวงที่เกิดจากอรรถของบทซึ่งเกินวิสัยโลก มีเหงื่อออก น้ำตาไหล และกล่าวสาธนาการเป็นต้น ความตื่นตระหนก ความผลุนผลัน ความพอใจ และความรู้ มีลักษณะเป็นความพิศวงในสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ มีองค์ประกอบในการปรุงแต่งให้เกิดรส ดังนี้ (๑) อารมณ์ของความพิศวง (๒) สภาพแวดล้อมในขณะที่เกิดความพิศวง (๓) อาการปรากฏในบางขณะ (๔) ผลของความพิศวง^{๒๘}

๙. สันตรส (รสสงบ) ความสงบอันเกิดจากความปรารถนาดี ความสงสาร และความยินดี เป็นต้น เมื่อมีความยิ่งยวดแห่งความสงบนั้นด้วยภาวะ จึงเป็นสันตรสอันสัตบุรุษช่องเสพ รสสงบมีลักษณะไม่กระวนกระวายในธรรมของสัตบุรุษ ไม่หวั่นไหวเหมือนรสประเภทอื่น เป็นความสงบแห่งจิต ไม่เร่าร้อน

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๒๖.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๒๘.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓๑.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓๖.

^{๒๗} พระคันธสาราภิวงศ์, **สุโพธาลังการมัญชรี**, พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม)/ พระมหานันท ธรรมสาโร: ตรวจชำระ, (นครปฐม: มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิร วิทยาลัย วิทยาเขตบาสศึกษาพุทธโฆส, ๒๕๔๖), หน้า ๗๔๐ - ๗๔๒.

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๔๖ - ๗๔๗.

ความสงบเป็นสมุทธานิภาวะมีองค์ประกอบเครื่องปรุงให้เกิดรส ดังนี้ (๑) อารมณ์ของความสงบ (๒) สภาพแวดล้อมในขณะเกิดความสงบ (๓) อาการปรากฏในบางขณะ (๔) ผลของความสงบ^{๒๙}

สรุปผลการวิจัยดังต่อไปนี้

แนวคิดสุนทรียธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

แนวคิดสุนทรียธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องคือ คัมภีร์สุทธาลังการ มีใจความสำคัญ ๔ ข้อดังนี้

๑. ลักษณะของบทประพันธ์ ที่ปรากฏโดยจำแนกไว้ ๓ ประเภท คือ

๑) ร้อยกรอง (ปद्य) หรือ คาถา เป็นการแต่งบทประพันธ์ด้วยคาถาล้วน ๆ

๒) ร้อยแก้ว (คัชชะ) หรือ จุณณียะ คือ คำที่บุคคลเปล่งออกมาแต่งเป็นบทประพันธ์ความเรียง แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ (๑) อาขยาธิกะ (ชีวประวัติ) (๒) กถา (นิทาน)

๓) บทประพันธ์ผสม (วิมสสะ) คือ บทประพันธ์ทั้งร้อยแก้ว และร้อยกรองผสมกัน^{๓๐}

๒. ความงดงามในบทประพันธ์ เป็นอสังการที่ใช้ตกแต่งเพื่อทำให้บทประพันธ์งดงามมี ๒ ประเภท คือ (๑) สัททาลังการ (การตกแต่งเสียง) (๒) อัธถาลังการ (การตกแต่งความหมาย)^{๓๑} เมื่อบทประพันธ์ประกอบด้วยอสังการนี้แล้ว ความงดงามย่อมเกิดความงามแก่ผู้ที่ได้ชื่นชม แม้ในบทสวดมนต์บาลีก็ยิ่งปรากฏพบคำยกย่องพระพุทธองค์ไว้ว่า “สาตถ์ สพฺพญนฺ กวลปฺริญฺณ ปฺริสุทฺธํ พุทฺทมจฺริยํ ปกาเสสิ.”^{๓๒} “ทรงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน”^{๓๓}

๓. รสภาวะวโพธะ แสดงรส และอาการทางใจที่ก่อให้เกิดรส

๑) การแต่งก่อให้เกิดอรรถรส สำหรับผู้ที่จะเป็นนักประพันธ์หรือกวีมี ๓ ประการ คือ

๑. มีปฏิภาณไหวพริบในการประพันธ์เรื่องต่าง ๆ

๒. รู้จักเลือกใช้อรรถ พยัญชนะอย่างเหมาะสมกับเรื่องนั้น ๆ

๓. รู้จักความเหมาะสม ไม่ขัดแย้งกับความเป็นจริง

๒) คุณสมบัติของบทประพันธ์ที่ดีพึงมีภาวะ ที่เป็นสภาวะอาการที่เกิดขึ้นทางใจ เป็นคุณสมบัติของบทประพันธ์ที่ผู้แต่งพึงทำความเข้าใจให้ถ่องแท้ ภาวะนี้สามารถแยกย่อยออกมาได้อีก ๓ อย่าง คือ

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๕๐ – ๗๕๒.

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔ – ๑๗.

^{๓๑} พระคันธสาราภิกข, สุโพธาลังการมัญชรี, พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม)/ พระมหานิมิต ธรรมสาโร: ตรวจชำระ, (นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาลีศึกษาพุทธโฆส, ๒๕๔๖), หน้า ๒๒.

^{๓๒} วิมहा. (บาลี) ๑/๑/๑.

^{๓๓} วิมहा. (ไทย) ๑/๑/๒.

๑. ฐาปีภาวะ คือ อาการทางใจที่เกิดขึ้นเป็นประธาน^{๓๔}

๒. พยัจริภาวะ คือ อาการทางใจที่ปรากฏขึ้นในบางขณะเปลี่ยนแปลงไปตามอารมณ์ ไม่แน่นอนปรากฏขึ้นเป็นครั้งคราว^{๓๕}

๓. สาทติกภาวะ คือ อาการผิดปกติที่เกิดขึ้นทางกาย วาจา และใจ ที่เกิดจากสภาวะใจที่แน่นแน เช่น เมื่อเกิดอาการหวาดกลัว จะเกิดความผิดปกติทางร่างกายและวาจาขึ้น เกิดตัวแข็งถือ สั่นระรัว ขนลุก เหงื่อออก น้ำตาไหล ผิดเสียงเป็นต้น^{๓๖}

เมื่อนักประพันธ์หรือกวีมีคุณสมบัติที่ได้กล่าวมาข้างต้นแล้ว ทั้งเรื่องของคุณสมบัติตัวกวี และคุณสมบัติของตัวบทประพันธ์ เมื่อรวมกันแล้วมีคุณสมบัติอยู่ ๔ – ๖ ประการ จึงเรียกนักประพันธ์ หรือ กวีผู้นั้นว่าเป็นผู้ที่มีอสังการที่มีอรรถรส^{๓๗}

๔. รสทั้ง ๙ คือ ตัวเดียวกันกับฐาปีภาวะที่เพียบพร้อมด้วยวิภาวะและอนุภาวะ เป็นรสในทางวรรณคดี เมื่อฐาปีภาวะอาศัยวิภาวะ อนุภาวะ พยัจริภาวะและสาทติกภาวะผสมกันแล้ว ย่อมปรากฏเป็นรสที่น่าชื่นชมยินดี โดยเป็นการมุ่งหมายให้เห็นถึงอาการทางใจที่เกิดขึ้นกับตัวละครในบทประพันธ์ต่าง ๆ ซึ่งรสในคัมภีร์สุโธธาลังการได้จำแนกไว้ ๙ รส คือ (๑) ลิงคารส (รสรัก) (๒) หัสสรส (รสนขัน) (๓) กรุณารส (รสโศก) (๔) รุททรส (รสโกรธ) (๕) วีรรส (รสกล้าหาญ) (๖) ฝยานกรส (รสกลัว) (๗) พิกัจฉรส (รสเกลียด) (๘) อัปมฤตรส (รสพิศวง) และ (๙) สันตรส (รสสงบ)^{๓๘}

โครงสร้างเนื้อหาสาระในทศชาติชาดก

ชาดก คือ หนึ่งในคัมภีร์ขุททกนิกาย อยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๗ และ ๒๘ ซึ่งมหานิบาตชาดก อยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๘ เป็นหมวดใหญ่มีความยาวของเนื้อหา ๑๐๐ คาถาขึ้นไป มี ๑๐ ชาดก^{๓๙} เรียกว่า “ทศชาติชาดก” โดยเป็น ๑๐ ชาตีสุดท้ายของพระโพธิสัตว์ที่กำลังบำเพ็ญเพียรสร้างสมบารมีอยู่ เพื่อที่ในชาตีสุดท้ายจะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า โดยในทศชาติชาดกนั้นมีหลักธรรมของบารมี ๑๐ ทศ คือ (ธรรมที่ทำให้ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า) หรือเรียกว่า ทสบารมี^{๔๐} ซึ่งเป็นพื้นฐานในการบรรลุธรรมเกี่ยวข้อง

^{๓๔} พระคันธสารวิวงศ์, สุโธธาลังการมัญชรี, พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม)/พระมหานิมิต ธรรมสาโร: ตรวจชำระ, (นครปฐม : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาลีศึกษาพุทธโฆส, ๒๕๔๖), หน้า ๖๖๗.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๗๑.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๗๔.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖๓ – ๖๖๔.

^{๓๘} พระคันธสารวิวงศ์, สุโธธาลังการมัญชรี, พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม)/พระมหานิมิต ธรรมสาโร: ตรวจชำระ, (นครปฐม : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาลีศึกษาพุทธโฆส, ๒๕๔๖), หน้า ๗๐๑-๗๕๒.

^{๓๙} ขุ.ข.ม. (ไทย) ๒/๘.

^{๔๐} พระราชปริยัติกวี, ศ. ดร., สารัตถธรรมชาดก : ทสบารมี, (กรุงเทพมหานคร: หจก.ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๖๒), หน้า ๑.

คือ (๑) ทานบารมี (๒) ศีลบารมี (๓) เนกขัมมบารมี (๔) ปัญญาบารมี (๕) วิริยบารมี (๖) ขันติบารมี (๗) สัจจบารมี (๘) อธิฐานบารมี (๙) เมตตาบารมี และ (๑๐) อุกเบกขาบารมี ซึ่งในแต่ละชาตินั้น พระโพธิสัตว์มีได้บำเพ็ญเพียงแค่บารมีใดบารมีหนึ่งเท่านั้น แต่ทรงบำเพ็ญบารมีอื่นควบคู่กันไปด้วย อาจจะเห็นเด่นชัดมากเป็นพิเศษในบารมีใดบารมีหนึ่งเป็นหลัก นอกจากนั้นบารมีจะรองลงไปเช่น พระเวสสันดรชาดก แม้ว่าพระเวสสันดรจะเด่นในเรื่องของการให้ทานเป็นหลัก แต่ในเนื้อหานั้นถ้าสังเกต โดยละเอียดรอบคอบ จะเห็นได้ว่าพระเวสสันดรก็ยังถือวัตรปฏิบัติแบบนักบวช มีการรักษาศีล บำเพ็ญ เนกขัมมบารมี มีขันติบารมีต่อความอดทนอดกลั้นต่อชุกที่นำลูกของพระเวสสันดรไปเปลี่ยนดีต่อหน้า เป็นต้น บารมีเหล่านี้มักไม่ค่อยได้ถูกกล่าวถึงกันมากสักเท่าไรนัก

ทศชาติชาดกก่อนข้างมีเนื้อหาที่ยาวพอสมควรมีธรรมสและธรรมรสแฝงตลอดทั้งเนื้อหา ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ เรื่อง เล่าถึงเรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า ซึ่งมีทั้งการเวียนว่ายตายเกิด พบกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ทั้งดีและเลวร้าย แต่พระโพธิสัตว์มีความเพียรพยายามที่จะสร้างความดีอย่างต่อเนื่อง จนได้มาเกิด ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในชาติสุดท้าย^{๔๑}

วิเคราะห์สุนทรียธรรมของรสทั้ง ๙ ในทศชาติชาดก

รสอสังการในคัมภีร์สุทธาลังการนำไปวิเคราะห์กับทศชาติชาดก เพื่อให้เห็นถึงความละเอียดลึกซึ้ง ในอารมณ์ของความสะเทือนใจต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับพระโพธิสัตว์ในแต่ละชาติ ซึ่งแต่ละชาตินั้นไม่ได้มีครบ ถึง ๙ รส จะปรากฏพบเพียงไม่กี่รสแต่ครอบคลุมถึงอารมณ์สุนทรียธรรมต่าง ๆ ได้อย่างครบถ้วน นำมาขยายความให้ละเอียดมากยิ่งขึ้นซึ่งสรุปรสทั้ง ๙ ได้ ดังนี้

๑. รสรัก (ลิงคารส) รสนี้ส่วนใหญ่จะเป็นความรักของพระมหาเสวีที่ต้องการจะติดตาม พระโพธิสัตว์ไปทุกที่ ปราบปรามต้องการจะอยู่กับพระโพธิสัตว์ตลอดเวลา ตัวอย่างเช่น รสรักในมหาชนก ชาดกนั้นเป็นรูปแบบ “วิปโยคะ” เป็นความรักที่ต้องพลัดพรากกันระหว่างพระมหาชนกโพธิสัตว์กับพระนาง สีวลีเทวี เหตุเพราะพระโพธิสัตว์ต้องการบำเพ็ญสมณะธรรมอย่างยิ่งยวด เพื่อไม่ให้คนทั่วไปติเตียนได้ว่า ออกบวชแล้วแต่ยังพาภรรยาตามติดไปด้วย พระองค์จึงจำต้องยอมตัดใจแยกทางกับพระนางสีวลีเทวี^{๔๒}

๒. รสขันธ์ (หัสสรส) รสนี้ไม่ค่อยมีปรากฏพบในทศชาติชาดกมากนัก ส่วนใหญ่เนื้อหาในทศชาติชาดกจะเป็นเรื่องราวก่อนข้างจะสำเร็จจึงไม่ค่อยมีเนื้อหาที่ซ้ำกันมากนัก จะมีเห็นเด่นชัดเช่น รสขันธ์ใน มโหสถชาดก การที่มโหสถบัณฑิตวางอุบายเพื่อให้พระเจ้าจูฬนิเสวยความทุกข์ ความโศก มโหสถบัณฑิต รู้ว่าตนได้ถือไฟเหนือกว่า จึงได้หัวเราะออกมาดังกึกก้องเพื่อเยาะเย้ยพระเจ้าจูฬนิ^{๔๓}

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗.

^{๔๒} พุ.ช.ม.อ. (ไทย) ๙/๕๓๙/๑๒๗.

^{๔๓} พุ.ช.ม.อ. (ไทย) ๙/๕๔๒/๔๔๓.

๓. **รสโศก (กรณารส)** ความโศกเศร้าในทศชาติชาดกส่วนมากจะเป็นความโศกระหว่างพระโพธิสัตว์กับพระมเหสีที่กำลังจะพลัดพรากจากกันเป็นส่วนใหญ่ รองลงมาก็เป็นความโศกของผู้เป็นบิดามารดาที่สูญเสียลูกรักไป ตัวอย่างเช่น รสโศกในโมหะชาดกนี้เป็นความพลัดพรากของนางนกลีลา นางไม่ปรารถนาจะแยกห่างจากสวบัณฑิตแต่ก็มีอาจจะปฏิเสธได้ต้องจำใจยอมให้ไปโดยมีข้อแม้ว่า ถ้าไม่มาภายใน ๗ วัน ตนนั้นจะไม่ขอมีชีวิตอยู่ถึงวันที่ ๘ คำกล่าวนี้เป็นการแสดงอารมณ์ความรัก ความพลัดพรากที่เป็นอารมณ์ที่สะเทือนใจเป็นอย่างมาก แต่ทว่าสุวรรณบัณฑิตกลับไม่มีใจในรักนั้นตอบกลับนางนกลีลาเลย^{๔๔}

๔. **รสโกรธ (รุตพรส)** ความโกรธมักจะไม่เกิดขึ้นกับพระโพธิสัตว์มากนัก รสโกรธที่พบในทศชาติชาดกนั้นที่เห็นเด่นชัดคือ รสความโกรธในเวสสันดรชาดก เป็นความอารมณ์โกรธของพระเวสสันดรที่เห็นชุกชพรหมณ์เฒ่าเข่นตีลูกตัวเองต่อหน้า ทำให้เกิดอารมณ์โกรธขึ้นจนดำริว่า “จักเอาธนูและพระขรรค์เพื่อนำเอาลูกทั้ง ๒ คืนมา”^{๔๕} เป็นความโกรธที่ปนด้วยความทุกข์ที่เห็นลูกอันเป็นที่รักถูกทำร้าย

๕. **รสล้ำหลาย (วีรรส)** ความกล้าหาญส่วนใหญ่ที่ปรากฏจะเป็นเรื่องที่พระโพธิสัตว์กล้าหาญในสิ่งที่ทำได้ยากเช่น ความกล้าหาญในการสละวัยหนุ่มสาวออกบวชเป็นต้น ซึ่งความกล้านี้จะต่างจากความกล้าหาญของคนธรรมดาทั่วไป ซึ่งเป็นความกล้าในการละกิเลสต่าง ๆ รสล้ำหลายที่พบในทศชาติชาดกเช่น รสล้ำหลายในเทมียชาดก เป็นความกล้าหาญที่สละพระราชสมบัติ สละอำนาจในการปกครอง รวมถึงสละความเป็นวัยหนุ่มสาวออกบวช เพื่อประพาศพรหมจรรย์ซึ่งเป็นสิ่งที่คนหนุ่มทำได้ยาก^{๔๖}

๖. **รสลัว (ภยานกรส)** ความกลัวที่ปรากฏในทศชาติชาดกนั้นที่เด่นชัดจะเป็นเรื่องของภรรยาที่รักชาติได้แล้วเกิดความสะเทือนใจ เกิดความกลัวขึ้นพร้อมกับความละอายเกรงกลัวต่อบาปกรรม ความกลัวที่จะต้องกลับไปเสวยทุกขเวทนาในอบายภูมิอีก ตัวอย่างเช่น รสลัวในเวสสันดรชาดกเกิดขึ้นเมื่อพระชาลิภุมมารและพระกัณหาภุมารได้ฟังวาทะของชุกชพรหมณ์เฒ่า ทั้งสองรู้ว่าบิดาต้องบริจาคทั้งสองให้พรหมณ์เฒ่าแน่ ทั้งสองจึงต่างพากันวิ่งหนีไปแอบด้วยความหวาดกลัว^{๔๗}

๗. **รสเกลียด (พีภังกรส)** ความเกลียดในทศชาติชาดกนั้น เป็นความน่ารังเกลียดในกามคุณทั้งหลายเป็นหลัก การประทุษร้ายมิตรก็เป็นความน่ารังเกลียดในสิ่งที่ขัดต่อคุณธรรม ตัวอย่างเช่น รสเกลียดในภริยชาดกเกิดขึ้นกับโสมทัตตลูกชายของเนสสารทพรหมณ์ เห็นพฤติกรรมพ่อหักหลังเพื่อนจึงเกิดความไม่พอใจอย่างยิ่ง โสมทัตตลูกชายได้เตือนพ่อของตน แต่เนสสารทพรหมณ์ไม่ฟังจนทำให้ลูกชายต้องขอแยกทางกับพ่อ^{๔๘}

^{๔๔} พุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๖๓๒/๒๘๐.

^{๔๕} พุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๒๑๕๘ - ๒๑๕๙/๕๑๘ - ๕๑๙.

^{๔๖} พุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๑๖ - ๑๒๒/๒๐๑ - ๒๐๒.

^{๔๗} พุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๑๐/๕๔๗/๕๒๖.

^{๔๘} พุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๘๓๓/๓๑๔.

๘. **รสพิศวง (อัปภุตรส)** ความพิศวงในทศชาติชาดกนั้น จะเกิดสิ่งที่อัศจรรย์ใจขึ้นก่อน เช่น พระราชาเห็นฤๅษีเหาะแล้วอยากทำได้บ้าง พอได้เข้าไปสอบถาม ฤๅษีก็สอนให้ถ้อยเรื่องของคุณธรรม ทำให้พระราชาตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรมโดยมีความอัศจรรย์ใจเป็นเหตุ และอีกตัวอย่างคือ รสพิศวงในวิรุฬชาดก เกิดขึ้นกับใจของนางปุลณณกัณท์ที่ได้ยินวิรุณบัณฑิตกล่าวว่า “ธรรมนี้เป็นธรรมที่บัณฑิตยังไม่เคยแสดง แก่มนุษย์และเทวดาทั้งหลาย”^{๔๙} ด้วยเหตุนี้จึงทำให้นางกัณท์เกิดความอยากรู้ขึ้นมาจึงได้ขอฟังธรรมก่อน พอได้ฟังก็แปรเปลี่ยนจากอารมณ์ความโกรธเป็นความศรัทธาเลื่อมใสแทน

๙. **รสสงบ (สันตรส)** ความสงบนั้นส่วนใหญ่จะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นหลังจากได้ละกิเลสเครื่องผูกต่าง ๆ อันมีทรัพย์สมบัติ ละกามคุณในความหนุ่มสาว การออกบวชถือเพศบรรพชิตซึ่งเป็นอารมณ์ของผู้แสวงหาโมกขธรรม พระโพธิสัตว์จะมีอารมณ์นี้เป็นเครื่องนำจิตใจในการออกบวช ตัวอย่างเช่น รสสงบในเนมิราชาดกเกิดขึ้นกับพระราชาที่ทรงเห็นผมของตัวเองเริ่มงอก ทรงคิดว่าความตายใกล้มาเยือนแล้ว จึงยินดีในการออกบวช ได้เจริญพรหมวิหาร ๔ แล้วไปบังเกิดในพรหมโลก^{๕๐}

บทสรุป

รสรสการนี้เป็นสิ่งที่ควรศึกษาให้ละเอียดลึกซึ้งอย่างยิ่ง เมื่อเข้าใจถึงอารมณ์ที่เกิดขึ้นในรสต่าง ๆ จักทำให้เข้าใจความรู้สึกของคนรอบข้างได้ดีมากยิ่งขึ้น เข้าใจความทุกข์และความสุขต่าง ๆ เมื่อรู้จักอารมณ์ต่าง ๆ แล้วก็หมั่นหัดขัดจิตขัดใจตนเองเฝ้ามองดูอารมณ์ตัวเองอย่างมีสติ เพราะถ้าขาดสติอาจจะสร้างอกุศลกรรมขึ้นมาได้ อารมณ์ที่เป็นฐานในการบรรลุธรรมนั้น คือ อารมณ์ของความสงบ เมื่อเกิดความวุ่นวายมาก ๆ จิตจะเริ่มต้องการหาหนทางที่จะหลีกเร้น หนีห่างจากความวุ่นวายทั้งหลาย แสวงหาความสงบร่มเย็นของจิตใจ ความต้องการที่จะเข้าถึงความสงบนี้เองเป็นฐานในการพัฒนาให้ไปถึงความหลุดพ้นได้ เพราะฉะนั้นแล้วความสงบเป็นรสที่สำคัญที่สุดอย่างยิ่งในทั้ง ๙ รส เป็นรสที่สามารถพัฒนาเข้าถึงพระนิพพานได้

ข้อเสนอแนะ

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์สุนทรียธรรมในทศชาติชาดกของพระโพธิสัตว์” ผู้วิจัยมีความเห็นว่ายังมีประเด็นที่น่าสนใจดังนี้

๑. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัย

- ๑) คุรคศึกษาสุนทรียธรรมที่ปรากฏในพระเจ้า ๕๐๐ ชาติ
- ๒) คุรคศึกษาสุนทรียธรรมที่ปรากฏในเถรคาถาต่อไป

^{๔๙} พุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๑๐/๕๔๖/๓๔๔.

^{๕๐} พุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๙/๕๔๑/๑๗๙.

- ๓) ควรศึกษาสุนทรียธรรมที่ปรากฏในถรีคาถาต่อไป
- ๔) ควรศึกษาเรื่องอรรถรส ธรรมรส และวิมุตติรสให้ลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น
- ๕) ควรศึกษาสุนทรียธรรมในคัมภีร์วุดโตทัย
- ๖) ควรศึกษาสุนทรียธรรมในคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะ

๒. ข้อเสนอแนะในการประยุกต์ใช้

- ๑) นำความรู้ที่ได้ไปใช้ในด้านพุทธศิลป์ต่าง ๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม เป็นต้น
- ๒) นำความรู้เรื่องภาษาศาสตร์สำหรับผู้รู้ในรัฐคดีศาสตร์ภาษาบาลีไปประยุกต์ใช้ในเรื่องการแต่งบทกวี ดนตรี หรือทำนองสรภัญญะ
- ๓) นำความรู้ที่ได้เป็นแนวทางการแต่งบทประพันธ์ทางวรรณกรรม และวรรณคดี

บรรณานุกรม

- พระคันธสาราภิวังศ์. **สุโพธาลังกามัญชรี**. พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม)/ พระมหานิมิต ธรรมสาโร: ตรวจชำระ. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: วิทยาเขตบาลีศึกษาพุทธโฆส. นครปฐม, ๒๕๔๖.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร: คณะผู้จัดพิมพ์เป็นธรรมทาน, ๒๕๕๑.
- พระราชปริยัติกวี, ศ.ดร. **สารัตถธรรมชาดก : ทสภารมย์**. กรุงเทพมหานคร: หจก.ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๖๒.
- พุทธทาสภิกขุ. **ศิลปะและสุนทรียภาพทางจิตวิญญาณ**. กวีวงศ์: รวบรวม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ, ๒๕๔๔.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- _____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- มะเนาะ ยูเด็น/รศ. วันเนาว์ ยูเด็น. **ความรู้เกี่ยวกับร้อยกรอง**. รายงานวิจัย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๔๘.
- สมเกียรติ ตั้งนโม: แปลและเรียบเรียง. **Aesthetics (สุนทรียศาสตร์)**. คณะวิจิตรศิลป์: มหาวิทยาลัย เชียงใหม่, ๒๕๓๘. (ไฟล์ pdf).